

שרשרת המפות: על עבודותיה של אסתר כהן

רוז סמירה

צלחת עדשים • קוטר 27 ס"מ, שמן על בד, 1999

אלמנט המיפוי, ציור פרחי הפרא הסוררים ומסורת הואניטס מופיע גם בסדרת העבודות שהוצגה בתערוכת היחיד "פרחים בכחול שחור", (בית האמנים תל אביב, אוצר: אריה ברקוביץ', 2015). כהן הציגה רישומי פרחי בר המצוירים בעט כדורי בסגנון ריאליסטי בשני צבעים בלבד – שחור וכחול. כהן רושמת פרחי בר האופייניים לאזורנו כגון: נרקיסים, רקפות, כלניות, פרגים, תורמוסים ועוד. אותם היא מציירת בצורה פרטנית, על גבי ניירות עגולים או על גבי מפות ישנות של ארץ ישראל. הבחירה לרשום בעט כדורי – חפץ יומיומי פשוט וזמין, על מצע שהוא ready made, מכתיבה את האופי הקווי של הרישום (המדגיש את המרקמים העשירים של הפרחים) ואת צבעו: כחול או שחור. "בחירה זו יוצרת דיסוננס בין גבוה ונמוך, בין הטבע הפראי לקיום הביתי, היומיומי, המוכר והשלו" מסבירה האמנית. בחירה זו מתחזקת בבחירתה בפרחים "פשוטים" שגדלים לבד, ללא התערבות אדם. היא מפשיטה אותם מצבעם והופכת אותם לאחידים, בצבע כחול או שחור. רישומי הפרחים הפרטניים, מזכירים מצד אחד רישומיים

עבודותיה של אסתר כהן עוסקות בריטואלים, בנרטיבים ומטענים תרבותיים וביחסים בין הטבע למעשה ידי אדם. יצירותיה מעלות לדיון שאלות בנוגע לתרבויות ולמסורות מן העבר, מול אלה המתקיימות גם כיום. המוטיבים בציורים נעים בין הסימבולי לפואטי, כשהם נוגעים באישי ובקולקטיבי בעת ובעונה אחת. בציור מדויק בצבעי שמן על בד או ברישום על נייר, כהן נוגעת בסימון, מיפוי ובהגדרת גבולות ממשיים וסימבוליים, וחוקרת תהליכי ביות ומשטור של הטבע הפראי.

אסתר כהן יוצרת בסדרות, כל סדרה מהווה חטיבה עצמאית אך מתקשרת לסדרה קודמת, כך שנוצר רצף אמנותי ותוכני בין סדרות, תערוכות, זמנים ומקומות. לדוגמה העיסוק בטקסים ופולחנים מלווה את יצירתה המוקדמת ומתקיים גם בעבודותיה החדשות. סדרת ציורי השמן "עדשים ואורז" (הוצגה בתערוכת יחיד במוזיאון חיפה לאמנות, אוצרת: יהודית מצקל, 1999) מתארת את פעולת בירור העדשים והאורז על הצלחת, בסגנון ריאליסטי מוקפד וצוירה על פורמט עגול. ריטואל בירור האורז והעדשים, אותו נהגה האמנית לבצע יחד עם אמה בבית הוריה, בא לידי ביטוי בציור פרטני של כל גרגר וגרגר על פני הצלחת / בד הציור העגול, ועוסק בתיעוד שלבים של טקס איטי הבא בניגוד להוויה המהירה והמידית של ימינו, כפעילות אמנותית המייצרת – מתעדת צורות רפטיבייות מעגליות, מאופקות ומבוקרות של העברת האורז באופן ידני, מצידה האחד של הצלחת לצידה האחר, תוך פסילת מה שאינו ראוי למאכל. פעולת המכחול מייצרת ציור ממפה, המדמה את פעולת היד הבוררת, ומתפתחת לרבדים תרבותיים רחבים יותר כשהדימויים המצוירים על גבי הצלחת הופכים מפרחים דקורטיביים לקוצים או לחרקים המאיימים על הסדר הטוב ומתכתבים עם מסורת של ציורי ואניטס וטבע דומם.

שיש לפענחו, המתחקה אחר אתרי פריחת פרחי הבר העקשניים והשרדניים הצומחים מדי עונה ושנה ותובעים את נוכחותם שוב ושוב. דרך הציור האמנית נוגעת במיפוי ובהגדרה מחדש של גבולות ממשיים וסימבוליים. הרישום מערער על קנה המידה של המפה, הפרחים מצויירים בגודלם הטבעי ומציעים מערכת חדשה של ייצוג של המציאות, כמשל המפה

בוטניים, שהיו נפוצים בתחילת המאה העשרים לצורכי מחקר והגדרה, ומצד שני מתחברים למסורת ארוכה של ציורי טבע דומם, בעיקר לציורי אגרטלי פרחים שהיו אופייניים במאה ה-17 בציור ההולנדי והפלמי. דרך רישום ותיעוד תהליכי צמיחה וקמילה של הפרחים, כהן מקיימת דיאלוג עם אמני העבר ומגדירי הצמחים מז'אנר הרישומים הבוטניים, אך מבטה ביקורתית – עכשווי.

צלחות אורז · קוטר 27 ס"מ כל אחת, שמן על בד, 1999

של חורחה לואיס בורחס הם מכסים את המפה ויוצרים מערכת יחסים אבסורדית בין מסמן ומסומן. הרישום על מפות הארץ מאפשר ליוצרת ולצופה לעקוב ולהתחקות אחר נפתולי דרכי האדמה המורכבת בה אנו חיים, בדרכים וגבולות שהשתנו בה לאורך השנים. בציור וברישום על המפות כהן מוחקת ומבטלת את יעודה המקורי של המפה. היא הופכת ממערך סימנים מובנה, מוכר ומוסכם לסיפור אישי.

כהן מזמינה את הצופה לסייר בשבילי המפות ולהתבונן בסימונים ובפרחים שצמחו בתהליך היצירה תוך מחשבות על שאלות בנוגע לשייכות וזהות, על יחסי הכוחות בין הטבע למעשה ידי אדם, בין טבע לתרבות. היא מציינת: "סדרה זו מהווה עבורי בבואה של ריטואל בו אני ובני משפחתי יוצאים לטייל ולתור אחר הפריחה האופיינית לעונה החולפת, תוך התבוננות בפריחה בשיאה וצפי לתהליך הקמילה הבלתי נמנע. ביצירותיי אני עוסקת בריטואלים מהמרחב הביתי הפרטי שלי ובנרטיבים ומטענים

לאורך תולדות האמנות הפרח מהווה סימבול ליופי החולף, לזמניות והארעיות שבחיים על פני האדמה (Memento Mori), הפרח מכיל בתוכו יופי מפתה אך גם מוות וכאב. מוטיב הארעיות מומחש לא רק בבחירה בפרחים אלא גם בבחירה לציירם על מפות גיאוגרפיות ומדיניות ישנות של ארץ ישראל. התבוננות במפות אלו מאפשר מבט אל העבר, אל עבר מקומות וגבולות שאינם קיימים עוד, אל מרחבים פתוחים וטבעיים שהפכו עירוניים ומתועשים ואל עבר אתרים ששינו את שמם ויעודם עם הזמן. נראה כי עבודות אלה יותר מאשר הן מתכוונות לעמת את הצופה עם העובדה הקיומית של היותו בן חלוף, הן מדגישות תהליכי השתנות ואופני התבוננות ותיפסה שונים.

הרישום הקווי של הפרחים, מנסה לחקות את גדילתם הטבעית בטבע, ובא בניגוד לקווים וסימוני הגבולות הטופוגרפיים על המפות. הרישום שיוצא מהמסגרת מייצג חוסר סדר ושליטה, כך שנוצר מאבק גלוי ונסתר על סדר ואי סדר, כניסה לתוך מסגרות מול פריצתן. במעשה הציור, המפה עוברת הגדרה מחדש, כצופן

תרבותיים מההוויה הישראלית המקומית, תוך מחשבות ושאלות בנוגע לתרבויות ולמסורות מן העבר מול אלה המתקיימות גם כיום". הסדרה "פרגים מתבוננים על הנגב" צוירה בין השנים 2014-2015 בעקבות אירועי מלחמת צוק איתן ודרכה מתקיים מבט רפלקסיבי פנימי בתהליך היצירה עצמו. פרחי הפרג מפנים את עלי הכותרת שלהם אל עבר המפה, "מתבוננים" עליה ומנתבים את דרכם המפותלת בתוכה.

המבט הפנים-ציורי מתקיים גם בדיפטיכון "מלכת שבא מתבוננת על מוריה ישראלית", בציור זה מתקיים מפגש בין צילום ישן ready made של הרקדנית הראשית (מרגלית עובד) מלהקת המחול ענבל בלבוש תימני מסורתי מתוך הפקה משנות השישים "מלכת שבא". המלכה מתבוננת על הציור שלצידה – רישום של צמח המוריה. צמח זה על פי חוקרי בוטניקה, היווה השראה לעיצוב מנורת בית המקדש ולסמל המדינה. מגבעולי המוריה בציור גדלים מטבעות כסף מקומי עכשוויים עליהם מוטבעים מוטיבים צמחיים מתקופות קדומות, המאזכרים את המטבעות בלבוש הכלה המסורתית, לבוש הכלה מורכב מדימויים של זרעים ומוטיבים צמחיים המשמשים כקמעות לפיריון וברכה. ביצירה זו מלכת שבא מייצגת את תרבות העבר התנ"כי המפואר, את תרבות המזרח הקדום ומנהגיו. היא מביטה על הצומח במחוזותינו כיום, בהדהוד ובמבט נשי אצילי ובוחן.

בסדרת ציורי שמן נוספת, כהן ציירה אלמנטים פשוטים וקטנים המעלים אסוציאציה של שמחה וטקסיות ביתית. לדוגמה בציור "ששה שמח", המתאר בדקדקנות שרשרת פופקורן (ששה, בסלנג ערבי) הזכורה לכהן מאירועים משפחתיים וחגים שבהם היו מכינים בני המשפחה יחד שרשראות פופקורן (הוצג כחלק ממיצב ציורי רחב היקף במוזיאון פתח תקווה, אוצרת: ענת גטניו, 2008). משיכות המכחול המדויקות מתארות באופן רגיש את הפריכות של גרגר התירס התפוח, בציור מימטי של "לבן על לבן". הסדרה ממשיכה את עיסוק האמנית באלמנטים פשוטים מחיי היומיום ההופכים על הבד למלאכה טקסטית, אשר דרך הציור מעלה את הנמוך והיומיומי לגבוה ונשגב.

את פעולת השזירה המדמה שרשרת חרוזים ממשיכה כהן, בסדרה נוספת, בטכניקה שונה אך קונספטואלית מקבילה במהותה בתערוכת היחיד "פיליגרום ומיני בשמים", (בגלריה דואק, משכנות שאננים, ירושלים, אוצרת: רז סמירה, 2016). בה היא הציגה מקבץ ייחודי של עבודות, בטכניקה של רישום בעט כדורי על מצעים שונים כמו על גבי מפות ארץ ישראל מנייר מתקופות שונות, גאולוגיות וגאוגרפיות או על מצעים עגולים. בסדרת עבודות זו מתמקדת כהן בציור / רישום של פרחי בושם, כגון לבונה, קציעה ושיבולת נרד ופרחי בר מקומיים, בשילוב רישום מפורט של תכשיטי פיליגרום מסורתיים.

פיליג'רן – טכניקת צורפות עתיקת יומין ששורשיה כ-3000 שנה לפנה"ס באזור טורקיה ומסופוטמיה. שמה מורכב מהמילים הלטיניות פילום (חוט) וגרנום (גרגר חיטה) והיא מתבססת על שימוש בחוטים דקיקים בקטרים שונים ובכדורים ממתכות אצילות כגון כסף או זהב המחוברים במארג מפותל של רשת מורכבת וצפופה. כך שמחוט נוצר תכשיט. טכניקת הרישום של כהן, בקו דק הנעשה בעט פשוט, תואמת את תהליך יצירת תכשיטי הפיליג'רן, מקו או חוט ועבודה עמלנית נבראת יצירה. התכשיטים שימשו בעבר לנוי, כסמל סטטוס וכדרך לאגירת ממון. חלקם היוו למעשה קמעות שנועדו לשם הגנה, פיריון וברכה. התכשיטים התבססו מבחינה עיצובית במידה רבה על מוטיבים צמחיים וקשר ישיר לטבע מתוך השראה, התבוננות והבנה מעמיקה במעגלי החיים ובתהליכי צמיחה וקמילה.

תכשיטי הפיליג'רן היו נפוצים בתימן והודו, ומושרשים במסורות שלהם עד היום. כמו כן, תכשיטים אלו רווחו גם באירופה של המאה ה-17. כהן בוחרת לרשום ולצייר, מתוך קשר ישיר וביוגרפי, עדיי פיליג'רן מתימן מהמאה ה-19 והעשרים. היא בוחרת לרשום, בדיוק מפליא, על מצע עגול, כך שהסדרה כולה נראית כחרוזים השזורים יחד לכדי שרשרת אחת, מפותלת, שמצד אחד אוורירית ומרחפת ומצד שני, מחוברת לאדמה, לאדמת הארץ ושביליה. מוטיב האדמה כמקור

חיים המניב את החיטה, השעורה והבשמים, את החומר והרוח, מועצם בעבודות המשלבות רישום על גבי מפות הארץ מתקופות שונות. כהן רושמת פרחי בושם, פרחי קדושה, לצד פרחי בר פראיים שתלטיניים ומוטיבים מתקופת המקרא על המפות הגיאוגרפיות, כך שלעיתים המוטיבים משתלבים עם קווי המפה ולעיתים סותרים אותם. התכשיטים, צמחי הבושם למיניהם, ופרחי הבר "מרחפים" בחלל הציור, בניגוד לחוק כוח המשיכה, ומדגישים את הדיסוננס בין רוח לחומר, בין הארצי לשמימי. ריחוף זה יוצר תנועה ריקודית קצבית בתוך הציור ומתמונה אחת לשנייה ונוצרת שרשרת קווית מפותלת בין כל העבודות.

כהן יוצרת סינתזה רגישה אך ביקורתית בין הצורני-צבעוני להיסטורי-מקומי, בין הריטואל האישי לקולקטיבי ובין הפוליטי לפיוטי. היא מאפשרת לעצמה ובעקבותיה לצופה, להיכנס למפה, להיות חלק מהמקום, חלק משדה היצירה. הדימויים בציור צומחים שוב ושוב מחדש על הדף ועל המפה, בציור המשתרג בין העבר להווה, בין שביל מסומן לפרא בלתי נשלט. דרך יצירותיה היא מזמינה את הצופה להתבוננות מקרוב תוך מחשבות על שאלות בנוגע לשייכות וזהות, על הדיאלקטיקה בין מקומי לגלובלי, בין מזרח למערב, בין הבית לחוץ, בין טבע לתרבות.